अर्कमूला। इंगुरमूल इति भाषा। इति शब्दचन्द्रिका। (अस्याः पर्यायो यथा,—
"अर्कपत्रा सुनन्दा स्यादर्कमूला विषापहा।"
इति वैद्यकरत्नमालायाम्।)
सर्पकङ्कालिका। इति रत्नमाला।

विषाभावा, स्त्री, (विषस्याभावो यत्र सा।) निर्विषा। इति राजनिर्घण्टः।

विषायुधः, पुं, (विषमेवायुधं यस्य।) सर्पः। इति शब्दरत्नावली। विषयुक्तास्त्रे, त्रि।

विषारः, पुं. (विषेण अलतीति। अल+अच्। यस्य रत्नम्।) सर्पः। इति शब्दचन्द्रिका।

विषारातिः, पुं, (विषस्यारातिः नाशकः।) छत्राधरूरकः। इति राजनिर्घण्टः।

विषारिः, पुं, (विषस्यारिः।) महाचक्षुश्चाकः। हृतवरङ्गः। इति राजनिर्घण्टः। (विषनाशकमात्रे, त्रि।)

विषाखः, पुं, (विषमाखे यस्य।) सर्पः। इति शब्दरत्नावली। विषयुक्तसुखे, त्रि।

विषाखा, स्त्री, भल्लातकः। इति शब्दचन्द्रिका। (भल्लातकशब्देऽस्या विषयो विज्ञेयः।)

विषु, य, साम्यम्। इति विश्वकोषटीकायां भरतः। नानारूपम्। इति रामाश्रमः।

विषुवः, पुं, (विषु साम्यमश्नुतीति। "सोमादीति।" ५। २। १००। इति नः। पक्षात् वलम्।) विषुवम्। यथा। "विषु नानारूपं गमनं विष्वक् तदस्यास्तीति विषुवे अग्निमुत्तरपदलोपाद्वतसन्वेरिति पामादि सूत्रेण नः वलम्।" इत्यमरटीकायां रामाश्रमः। (नानारूपम्। यथा, ऋग्वेदे। ३। ५४। ८।
"चरत्यतन्द्रि विषुवं विजातम्।"
"विषुवं विष्वक् नानारूपम्।" इति तद्भाष्ये सायणः। सर्वगः। यथा, ऋग्वेदे।८।२९।१।
"बभुरेको विषुवः।"
"विषुवः विश्वगचनः।" इति तद्भाष्ये सायणः। विप्रकीर्णः। यथा, ऋग्वेदे। ५। १२। ५।
"सखायस्ते विषुणा इव एते।"
"विषुणाः विप्रकीर्णाः सर्वत्यागाः।" इति तद्भाष्ये सायणः। पराङ्मुखः। यथा, ऋग्वेदे। ५। ३४। ६।
"वितन्वन्तः सन्तौ चक्रमासो-
ऽसुन्वतो विषुणः सुन्वतो दृषः।"
"विषुणः पराङ्मुखः।"इति तद्भाष्ये सायणः।)

विषुपं, क्ली, विषुवम्। इत्यमरटीकायां भरतः।

विषुवं, क्ली, समरात्रिन्दिवकालः। तत्पर्यायः। विषुवत् २। इत्यमरः। विषुपम् ३ विष्वक् ४ विष्वक् ५। इति शब्दरत्नावली। विषुवः ६। इति रामाश्रमः। विषुवः ७। इति सुकुटः। तत्तु मेषतुलयोः संक्रान्तौ। यथा,—
"मृगकर्कटसंक्रान्तौ हि तूदग्दक्षिणायने।
विषुवतौ तुलामेषे गोलमध्ये तथापरः।"
इति तिथ्यादितत्त्वम्।

तेषु महाविषुवजलविषुवनामभ्यां क्रमेण ख्याते। यथा,—
"विषुवाभ्यां वत्सरः स्यादिति शब्दविदां मतम्।
महाविषुवमाख्यातं क्षतिभिश्चैवचिह्नितम्।
तथा स्याज्जलविषुवं क्रमादाश्विनचिह्नितम्।"
इति शब्दरत्नावली।

विषुवारम्भकालो यथा,—
"मृगसंक्रान्तितः पूर्वं पक्षात् तारा दिनान्तरे।
एकवर्षे चतुःपञ्चपलमानक्रमेण तु।
षट्षष्टिवत्सरानेकदिनं स्यादयनं रवेः।
एवं चतुःपञ्चदिनमयनारम्भं क्रमात्।
ऋतुक्रमेण च तद्वत् स्यादुदग्यानं रवेर्ध्रुवम्।
कर्किसंक्रमणे तद्वदभितो दक्षिणायनम्।
अयनांशक्रमेणैव विषुवारम्भणं तथा।
रविसंक्रान्तितो मेषतुलयोरभितः पुनः।
विषुवं मीनकन्यार्द्धे लेखाचीरूपकाण्डके।
दिनमानाय मीनार्द्धाद्मेषार्द्धे पालिकं घृतम्।
ततो दशार्द्धपर्यन्तमग्रीतिः पलभाजिनी।
मिथुनार्द्धे चतुस्त्रिंशत्पलानां वर्द्धते क्रमात्।
कर्कटार्द्धेन्दु षट्त्रिंशत् सिंहार्द्धेन्दु द्वात्रिंशतकम्।
कन्यार्द्धेन्दु द्विनवतिः क्रमात् क्षयति वासरे।
कन्यार्द्धाद्रजनीमानं बोध्यं पूर्वक्रमेण हि।
दिने दिने भागहारात्मानं बोध्यं दिवानिशोः।
एकमानं दक्षषष्ट्या लक्षाण्यमानमिर्णयः।
षट्षष्टिवत्सरानेवं ततः स्यात् षोडशांशके।
पुनस्तद्वत्सरांस्तद्वत् एवं सप्तदशादिके।"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्।

अन्यच्च
"मेषसंक्रमतः पूर्वं पक्षात्तारा दिनान्तरे।
प्रातिलोम्याद्युलोम्येन विषुवारम्भणं भवेत्।
त्रयोदशदिने सौरे चैत्रे नक्षतिथौ शुक्ले।
विषुवारम्भणं तत्र समं मानं दिवानिशोः।
ततः प्रतिदिनं वेला सपादत्रिपलात्मिका।
वर्द्धते मेषविंशांशपर्यन्तं स्थूलमार्गतः।
तथा त्र्यंशान्तपर्यन्तं पादोनत्रिपलात्मिका।
तादृगाषाढ़पर्यन्तं पलैकप्रमिता मता।
ततः कर्कटविंशांशपर्यन्तं प्रत्यहं क्रमात्।
सपादपलमानेन वेला क्षयति निश्चितम्।
तादृग्भाद्रान्तपर्यन्तं पादोनत्रिपलात्मिका।
तादृगाश्विनशेषान्तं हरनेत्रपलात्मिका।
दिवामानं दक्षषष्ट्यक्षा रात्रेः प्रमाणकम्।
वैशाखादौ दिवामानं रात्रिमानं तुलादिषु।
षट्षष्टिवत्सरानेवं ततः स्यात् द्वादशांशके।
पुनस्तद्वत्सरांस्तद्वत् तत एकादशादिके।"
इति सतृक्षत्वसुक्तावली।

विषुवत्, क्ली, विषुवम्। इत्यमरः। (यथा, महाभारते। ३। १६६। १२१।
"भवति सहस्रगुणं दिनस्य रात्रौ-
र्विषुवति चाक्षयमश्नुते फलम्।"
व्यापकः। यथा, ऋग्वेदे। १। ८४। १०।
"स्वादोरित्था विषूवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यः।"
"विषुवत इत्थमनेन प्रकारेण सर्वेषु यज्ञेषु व्याप्रियुक्तस्य * * * विषूवत् व्याप्तो अस्मादौणादिकः कुप्रत्ययः। ततो मतुप् इस्वह्रस्वभ्यामतुबिति मतुप उदात्तत्वम्। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घः यत्वेन मतोर्वत्वम्।" इति तद्भाष्ये सायणः।)

विषौषधी, स्त्री, (विषस्यौषधी।) नामदन्ती। इति रत्नमाला।

विष्कम्भः, पुं, सप्तविंशतियोगान्तर्गतप्रथमयोगः। शुभकर्मणि तस्य पञ्च दण्डाद्याण्याः। यथा,—
"बवादौ पञ्च विष्कम्भे सप्त शूले च नाडिकाः।
गण्डव्याघातयोः षट् च नव वर्घवज्रयोः।
वैधृतिव्यतिपातौ च समस्तौ परिवर्ज्येत्।"
इति सतृक्षत्वसुक्तावली।

तत्र जातफलम्।
"विष्कम्भयोगो यदि जन्मकाले
कार्यं स्वतन्त्रो मनुजस्तदानीम्।
सुहृज्जनात्मजसौख्यसुखं
गृहस्य निर्माणविधौ समर्थः।"
इति कोष्ठीप्रदीपः।

विष्कारः। (यथा, हृद्यतुसंहितायाम्।५३।२४।
"उच्छ्रायोऽङ्गुलतुल्यो द्वारस्यार्द्धेन विष्कम्भः।")
प्रतिबन्धः। रूपकाङ्गप्रभेदः। योगिनां बन्धभेदः। इति मेदिनी। रे, १६। दृष्टः। इत्यमरः। अर्गला। इति भरतः।

विष्कम्भी, [न्] पुं, (विष्कम्भाति रुणद्धीति। वि+ष्कम्भ+णिनिः।) अर्गला। यथा।"तद्विष्कम्भोऽर्गलं न ना। इत्यमरोक्तौ कपाटद्वारयोरर्गलं हुड्कादक्ष इति ख्यातम्। तत् कपाटं विष्कम्भाति रुणद्धि इति यद्वादिलाक्षिन् तद्विष्कम्भी मूर्द्धन्यवत् स्वार्थकथनमेतत् विष्कम्भीति नाम च इत्येके। तद्विष्कम्भोऽर्गलमिति मूलपाठः। विष्कम्भो बन्धनिमित्तदण्डः। इति भट्टः। इति सुकुटः।
'विष्कम्भो योगभेदे स्यात् विस्तारप्रतिबन्धयोः।
कपाटाङ्गप्रभेदे च।' इति मेदिनीदर्पणात् विष्कम्भ इति पाठः।"इति तट्टीकायां भरतः।

विष्कलः, पुं, (विषं विष्ठां कलयति भक्षयतीति। कल+अच्।) ग्राम्यशूकरः। इति राजनिर्घण्टः।

विष्किरः, पुं, (विकिरतीति। वि+कृ ग्र विक्षेपे+इगुपधेति कः। "विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा।" ६। १। १५०। इति सुट्। परिनिविभ्य इति वलम्।) पक्षी। इत्यमरः। विष्किराश्चित्तिरिमयूरकुक्कुटादयः।
"लावाद्या वैष्किरो वर्गः प्रतुदा जाङ्गला जगाः।
लवयः शीतमधुराः सकषाया हिता दृशाम्।"
इति राजवल्लभः।

अथ विष्किराणां गवना गुणाश्च।
"वर्षकालावविकिरकपिञ्जलकतित्तिराः।
कलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किराः समुदाहृताः।
विकीर्य भक्षयन्त्येते यस्मात्तस्माद्धि विष्किराः।
कपिञ्जल इति प्राज्ञैः कथितो मौरतित्तिराः।"
कलिङ्ग गवयेया इति लोके।